

УДК 94:929(477)«1920/1930» А. Калиновський

Тамара Демченко, Світлана Іваницька

«НЕВИГАДАНЕ»: РАДЯНСЬКА БУДЕННІСТЬ 1920–1930-Х РР. У ЛІТЕРАТУРНІЙ ТВОРЧОСТІ АНАТОЛЯ КАЛИНОВСЬКОГО (ГАЛАНА)

DOI: 10.5281/zenodo.7190231

© Т. Демченко, С. Іваницька, 2022. СС BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9308-6170>, <https://orcid.org/0000-0003-1677-1013>

Мета цієї студії – проаналізувати й інтерпретувати в історико-біографічному й джерелознавчому аспектах спадщину напівзабутого, але талановитого журналіста й письменника Анатолія Калиновського (Галана) (1901–1987), якого Ігор Качуровський зарахував до числа п'ятьох-шістьох найбільш читабельних прозаїків української еміграції, відзначив легкість викладу, досконалість сюжетних конструкцій і передбачив, що «розпорошений, розпарцельований на десятки псевдонімів автор ризикує не здобути тієї слави, на яку він як письменник заслугове...»

У фокусі уваги авторок – збірка оповідань «Невигадане» (1967) та інші твори, де аналізується взятий у різних іпостасях образ *Ното sovieticus* й історично достовірно відтворюються типові явища радянської повсякденності міжвоєнної доби. **В методологічному сенсі** авторки керуються думкою, що художня література має у сучасних дослідницьких практиках особливе значення як джерело інформації про буденне життя, використовують методи психологічної реконструкції й «вживання» у внутрішній світ автора текстів.

Акцентується, що головним об'єктом духовного, інтелектуального й культурного інтересу для письменника була Україна й доля її народу. Відзначається різножанровість і тематичне розмаїття доробку А. Галана, де гостра сатира, гуморески, сюжети з власного життя поєднуються з нарисами про окремих людей, про побут переміщених осіб у Німеччині, українських емігрантів в Америці, та повсякчас домінують ретельне вивчення й аналіз радянської дійсності. Творчість його розглядається як автентичне джерело знань про життя в СРСР. Висловлюється побажання щодо нагальної потреби видати вибране із літературної спадщини цього письменника.

Ключові слова: Анатоль Галан (Калиновський), Ігор Качуровський, Дмитро Нитченко, *Ното sovieticus*, радянська повсякденність, історико-документальна проза.

«Хам і хамська епоха триває і триватиме ще, мабуть, довго. Отже, пізнання цієї епохи, як, скажемо, пізнання епохи Пушкінської через Євгенія Онегіна, може говорити в користь моєї... не поеми, а "віршованого роману"».

(3 листа А. Калиновського до Д. Нитченка від 4 лютого 1968 р.)

120-річчя від дня народження (на жаль, ювілей пройшов непоміченим минулого року) уродженця Чернігово-Сіверщини, напівзабутого письменника й журналіста Анатолія Галана – гарний і гідний привід бодай невеликою публікацією згадати про нього. Крім того, варто взагалі більше популяризувати історію української діаспори – і не лише вихідців із Чернігово-Сіверського краю – насамперед творчих особистостей, котрі не тільки зберегли свою українську ідентичність: мову, культуру, традиції, але й своєю творчістю прагнули впливати на своїх співвітчизників далеко за межами Батьківщини, а нині вже й в Україні. Це була одна з прикметних ознак українського ХХ ст. Л. Рева наступним чином визначила його риси в літературному вимірі: «ряснота імен, індивідуальне розмаїття українських процесів 20-х рр. ХХ ст., Розстріляне Відродження, міжвоєнна література та література війни, творча палітра діаспори, шістдесятництво, заготована творчість 1970–1980-х рр. ... Це – неповний перелік європейськості України, навіть – ширше, її світового досвіду...»¹

¹ Рева Л.Г. Формула європейськості в Україні: до питань літературної біографіки в умовах становлення українського державотворення. *Розумовські зустрічі: Зб. наук. праць*. Чернівці, 2021. № 8. С. 188.

Важко переоцінити роль західної української діаспори в новітній історії України, і в такому дражливному і вкрай значущому питанні, як формування національної ідентичності. Сучасні дослідники стверджують: «Не буде перебільшенням сприймати наш час як епоху національної ідентичності – пошуку кожною людиною уявлення про самоцінність людського життя в його зіставленні з цивілізаційними надбаннями, культурою та історією як минулих, так і нині суцїх поколінь», бо «соціокультурне ядро країни та її цивілізаційну сутність становлять насамперед люди, які не мислять себе поза історичним досвідом свого народу, сприймають соціонормативну культуру спільноти – її розуміння “добра” та “зла”, “правди” і “кривди”, “красивого” й “огодного” – як свою власну, із повагою ставляться до своєрідності національних меншин»². Саме в діаспорі масово з’являються українські організації, громадські об’єднання, періодика, видавництва тощо. Їхня діяльність та інтелектуальна продукція дають підстави для визначення сутності діаспори як феномену українського суспільства, представники якого вважали за необхідне боротися за незалежну Україну не збройним шляхом, а зберігаючи, поширюючи й примножуючи культурні й духовні багатства українського народу. Наукове освоєння збірників художніх творів Анатолія Калиновського – більш знаного під псевдонімом «Галан», а також дотичних документів і матеріалів стало доступне завдяки сайту «Діаспоріана», на якому представлені практично всі друковані книги цього автора.

Про нього з захопленням і симпатією писали відомі українські письменники діаспори І. Качуровський³, Ю. Тис, Д. Нитченко. Останній із названих у збірнику листів своїх кореспондентів вмістив епістолярій А. Галана⁴. Десять років по тому журнал «Березіль» оприлюднив ті само листи на своїх сторінках за редакцією доньки Д. Нитченка Лесі Ткач⁵. На сторінках вищезазначеного журналу з’явилися вибрані оповідання письменника з діаспорних збірників⁶. Власне, доступні нам спогади та оповідання А. Галана й стали основним джерелом цієї розвідки. Серед них варто виокремити – «Будні советського журналіста», «Невигадане», «Розмови з минулим», «3 минулих днів»⁷. Усі вони вийшли друком у Буенос-Айресі. Згодом письменник використав спогади, документальні нариси та замальовки для створення автобіографічної повісті «Корабель без керма»⁸. У вступі, щоправда, він зазначив, що доля героя художнього твору Андрія Королюка увібрала в себе біографії багатьох людей⁹, але значна кількість збігів життєвих обставин героя із сюжетами з книги «Будні советського журналіста» переконливо доводить, хто став головним прототипом вищезазначеного персонажа.

Лише порівняно нещодавно з’явилися перші наукові публікації, присвячені літературній творчості А. Галана¹⁰. Це – праці з царини літературознавства. Найбільш ґрунтовною з них стосовно проблеми, що розглядається, є кандидатська дисертація О. Онищенко «Поетика мемуарної прози письменників української діаспори другої половини ХХ століття» (2019), де у фокусі дослідження перебуває корпус спогадів В. Королюка-Старого, В. Чапленка, Анатолія Гака (І. Антипенка), Анатолія Галана (Калиновського), О. Воропая, І. Косач-Борисової, К. Туркала, Є. Щербаківської, Яра Славутича. Як зазначає фахівець, саме історичні обставини трагічної для України епохи, доби масштабних соціальних експериментів, кривавих диктатур знайшли відображення в художньо-документальній прозі українських письменників, які працювали на еміграції. «Україна письменниками діаспори зафіксована у пам’яті під більшовицькою владою такою, яку знали до часу вимушеного розлучення, а проте до останку пронесли любов до неї». На його думку, «спогади Анатолія Галана (Анатолія Калиновського) насичені густою метафорикою, ліризацією оповіді. Слово-образ є окрасою мовної особистості, автор вдається до майстерного художнього використання конкретизації та синестезії, творення пейзажних замальовок й описів довкола метафоричних мотивів, образів. Система поезики в нефікційній прозі постає через ключо-

² Ткаченко В.М. Україна–Росія: на сконі «пропащого часу». Вид. 2-ге, доп. Київ: Політїя, 2019. С. 290, 292.

³ Качуровський І. Проза Анатолія Галана. *Променисті сільвети: Лекції, доповіді, статті, есеї, розвідки*. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 509–513.

⁴ Нитченко Д. Листи письменників. Мельбурн: Ластівка, 1992. С. 87–129.

⁵ Листи Анатолія Калиновського до Дмитра Нитченка. *Березіль*. 2013. № 1–2. С. 157–191; № 3–4. С. 170–191; № 5–6. С. 171–191; № 7–8. С. 138–191.

⁶ Галан А. Оповідання. *Березіль*. 2013. № 7–8. С. 151–191.

⁷ Галан А. Будні советського журналіста. Буенос-Айрес: Перемога, 1956. 208 с.; Його ж. Невигадане: Оповідання. Буенос-Айрес: Вид-во Ю. Середяка, 1967. 320 с.; Його ж. Розмова з минулим: Оповідання. Буенос-Айрес: Вид-во Ю. Середяка, 1971. 196 с.; Його ж. 3 минулих днів (Оповідання). Буенос-Айрес: Вид-во Ю. Середяка, 1989. 154 с.

⁸ Галан А. Корабель без керма (Повість). Буенос-Айрес: Вид-во Ю. Середяка, 1983. 245 с.

⁹ Галан А. Корабель без керма... С. 8.

¹⁰ Нагаєвська І. Образна система збірки «3 минулих днів» Анатолія Галана. *Філологічний дискурс*. 2016. Вип. 3. С. 98–104; Цимбал Я. Советські емігранти діаспорних письменників. *ЛітАкцент*. URL: <http://litakcent.com/2016/07/22/sovitski-debjudy-diaspornyh-pysmennukiv/>; Онищенко О.І. Поетика мемуарної прози письменників української діаспори др. пол. ХХ ст.: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01. Черкаси, 2019. С. 86–88, 100–101, 118–119.

ві образи підневільної людини в тоталітарному суспільстві, через провідні мотиви – прості складові сюжету твору»¹¹.

Варто зауважити, що в епоху постмодерну «текст-писання», трансформуючись у «текст-читання», набуває незліченної кількості варіацій, залежно від смакових асоціацій та тезаурусу «читаючого». Виникає необхідність у використанні методів психологічної реконструкції суб'єктивних моделей буття (поведінки, мислення, почуттів, емоцій) як видатних, так і пересічних «творців» історії. Відчувається потреба «вживання» дослідника у внутрішній світ авторів текстів. На думку фахівців, нині художня література набуває особливого значення як джерело культурологічної інформації про буденне життя. Тому звернення історика-дослідника до літературно-художньої спадщини, увага до техніки «побутового літописання», способів презентації буття «людини приватної» у контексті взаємодії повсякденних та літературних текстів культури уявляється перспективною сферою пізнання не тільки в суто інформаційному, а й у методологічному аспекті¹².

Отже, наратив героя нашої розвідки можна трактувати як джерело для історичних досліджень, особливо, коли йдеться про вивчення повсякдення – «буднів» простих радянських людей, до числа яких автор, очевидно, зараховував і себе. Так, Андрія Королюка він охарактеризував просто: «це зовсім не герой, а пересічний обиватель, скрізь тоді розповсюджений». У цьому контексті доречним виглядає порівняння молодого журналіста з лякливою «рибкою-пескарем» із відомої казки М. Салтикова-Щедріна, а весь «Советський Союз за Сталіна» названо «країною пескарів»¹³.

То ким була ця призабута постать українського письменства як людина, журналіст і митець?

Відразу зазначимо, що до сумнозвісного Ярослава Галана він жодного стосунку не мав. У передмові до збірника оповідань А. Галана «3 минулих днів» видавець Юліян Середяк засвідчив це зі слів письменника: «Мій псевдонім “Галан” постав з того, що я в молодих літах симпатизував з одною дівчиною, і вона називалася Галина. Коли я значав писати, хотів підібрати собі псевдонім, щоб не присікалася до мого родинного прізвища Калиновський. Тому взяв я з ймення Галини перші три букви (ГАЛ), а з мого ймення Анатолій – дві (АН), і так “народився” Галан»¹⁴.

Відтворити біографію героя нашої статті не так-то й легко. Маємо декілька стислих біограм, у яких є певні розбіжності. Народився Анатолій Васильович Калиновський 22 серпня 1901 р. на Чернігівщині в с. Землянка Глухівського повіту (нині входить до Березівської сільської територіальної громади Шосткінського р-ну Сумської обл.) в родині священика. Відразу зауважимо, що писати свою автобіографію за кордоном він відмовився, щоб не наражати на переслідування рідню, яка залишилася в СРСР¹⁵. У своїх спогадах та листуванні А. Галан згадував про неї побіжно, жодного разу не назвавши імен та місця проживання родичів, – іншими словами, поведився так, як переважна більшість українців діаспори, а відтак і його героїв. Відомо, що середню освіту майбутній письменник отримав у Новгород-Сіверській духовній семінарії. Він писав, що навчався і в Чернігівській семінарії, але до вищого навчального закладу – Ніжинського інституту народної освіти – йго не прийняли... через соціальне походження. Юнак подався до Харкова, працював у редакціях коректором, секретарем, літредактором; у 1929 р. закінчив заочно Ніжинський інститут народної освіти (ІНО). Це відкрило йому шлях до роботи журналістом урядового часопису «Вісти ВУЦВК» (редактор Є. Касяненко). Багато подорожував, бачив, пережив, і зрештою це дало можливість реалізувати мрію – стати письменником. У передмові до збірника «Невигадане» Ю. Тис наголосив, що «Галан знає життя, є добрим спостерігачем, він є тим, чим мріяв стати від дитини: письменником – учителем»¹⁶. Перші дві книжки молодого літератора побачили світ ще в радянській Україні. Утім, твори, написані за декалами соцреалізму, не викликали якогось особливого зацікавлення читаючої публіки. Я. Цимбал навила приклад написаного у 1928 р. вірша, для якого були властиві «смішні й наївні тепер атрибути ідеологічної поезії»: героїня мало того, що вийшла заміж за тракториста, так ще й – «Пішла струнка Наталя / За щастям в колектив»¹⁷. Однак зарубіжний доробок цього ж автора безсумнівно засвідчує наявність неабиякого літературного таланту. І Качуровський так схарактеризував притаманні його хисту ознаки: «легке перо», здатність писати «просто й невимушено», «ясний і прозорий стиль», «вміння побуду-

¹¹ Онищенко О.І. Поетика мемуарної прози... С. 176–177.

¹² Докладніше: Манкевич І.А. Литературно-художественное наследие как источник культурологической информации. *Обсерватория культуры*. 2007. № 5. С. 17–23.

¹³ Галан А. *Корабель без керма*... С. 8.

¹⁴ Середяк Ю. Анатоль Галан: Замість вступного слова. *Галан А. 3 минулих днів*. С. 8.

¹⁵ Листи Анатолія Калиновського... № 3–4. С. 183–184.

¹⁶ Тис Ю. Про автора і його творчість [Передмова]. *Галан А. Невигадане*. С. 10.

¹⁷ Цимбал Я. *Совітські дебюти*... С. 11.

вати сюжетний каркас оповідання». Все це забезпечувало «широкочитабельність» творів А. Галана¹⁸. Утім, ці риси повною мірою проявилися уже в закордонних збірках, бо в Україні він мав репутацію передусім журналіста, освіченого й талановитого, яким дорожили редактори й залюбки брали на роботу. А. Галанові довелося чимало помандрувати, рятуючись від нав'язливої уваги чекістів (співробітників ОДПУ та НКВД). «Дамоклів меч повільно наближався до моєї голови», – зафіксував він¹⁹. Це – не метафора, а усвідомлення смертельної загрози. Яким болем сповнені рядки про втрату друзів, добрих знайомих, страчених після вбивства С. Кірова. Для А. Калиновського не стало секретом (зрештою, він видав свої спогади вже після розвінчання «культу особи»), що Кірова наказав «прибрати» «заздрісний диктатор» Сталін, але провину поклав на «українських націоналістів», серед яких було багато діячів культури й мистецтва. «Коли прочитав яповідомлення про звірячу розправу з українськими письменниками, коли уявив їх, багатьох особисто знааних, спотворених смертною мукою, залитими кров'ю, на мить зупинилося серце, і мозок проколало вогненне бажання: дай, Боже, віддячити колись організаторам цього страшного злочину», – писав автор²⁰. Зрештою, він «вийняв довголежаний диплом» про вищу педагогічну освіту й подався до Середньої Азії, щоби працювати шкільним учителем у Бішкеку (тодішня назва столиці Киргизії – Фрунзе)²¹. Таким чином, хоча письменника нібито й оминув сталінський терор, але він добре знав про ці чорні сторінки української історії. Перед початком Другої світової війни А. Галан повернувся в Україну, а в часи нацистської окупації вирушив на Захід. У опрацьованій нами літературі бракує конкретної інформації про цей період його життя, але у вищезгаданій повісті йдеться про те, що герой Андрій Королюк разом із дружиною приїхав в Україну у відпустку, а коли надійшов час повертатися, то дізнався, що й у Киргизії розпочалися арешти²². Подружжя знайшло собі роботу в Чернігові, а згодом, навесні 1939 р., у Чемері – селі чи навіть містечку «на півдорозі між Черніговом і Києвом»²³. Тут їх і застала німецько-радянська війна. Жодних симпатій до нацистів у творах А. Галана не спостерігається. У цитованій повісті йдеться про те, що від німецького бомбардування загинула вагітна дружина головного героя, і над ним опустилася «чорна завіса самотності»²⁴. Як і де А. Галан пережив окупацію, не знаємо. У його творах домінує тема втечі від радянської влади. Зокрема, у оповіданні «Поклик любови» привертають увагу рядки про «великий ісход»: «Ідуть на конях, на велосипедах, ідуть пішки, а ззаду – примара шибениці, пропагандивний гавкіт: “Ми вас знайдемо й на дні моря!”»²⁵. Чимало українців західної діаспори спромоглися записати спогади про те, як покидали свою Батьківщину. Хотілося б згадати мемуари агронома Павла Пришиби, який народився у с. Чемер на Чернігівщині, а скінчив своє земне життя у м. Філадельфія (США). Спомини побачили світ у Чернігові, на презентацію приїздили донька й онуки автора. При порівнянні текстів А. Галана й чемерівського агронома впадає в око їхня разюча подібність. При цьому не йдеться про стилістичні тонкощі чи якісь біографічні подробиці. Обидва земляки писали про те, чому вирішили тікати, що пережили й побачили на довгій і небезпечній дорозі. В. Пришиба не зміг простити радянській владі, «яка всю нашу родину сплюндрувала. Звичайно, і німці для мене окупанти теж...»²⁶ Коли у вересні 1943 р. фронт почав наближатися до Дніпра, він запряг гарних коней, посадив на гарбу дружину й доньку, запасся відповідними документами й харчами на дорогу й подався, як і тисячі інших біженців, на Захід, попереду відступаючих німецьких військ²⁷.

Із листів А. Галана до Д. Нитченка видно, що на шляху до Аргентини автор мешкав у таборах для Ді-Пі (переміщених осіб) спочатку в м. Форст на сході Німеччини, потім в Ландеку на заході Австрії. Ганна Черінь згадувала, що якийсь час А. Галан працював в українському видавництві «Голос» у Берліні. Тут чи не вперше проявився його талант гумориста й сатирика: журналіст запропонував випускати стіннівку під назвою «Марабу»²⁸. Гуморески, жарти, дотепи давали хоч якийсь розраду працівникам. У 1946 р. таборяни Ландека спромоглися видавати гумористичний журнал «Проти шерсті». Його постійним автором став А. Калиновський (гумористичні твори він зазвичай підписував як Іван Евентуальний). Дещо з його доробку було згодом вміщене в гумористично-сатиричному кален-

¹⁸ Качуровський І. Проза Анатолія Галана... С. 511.

¹⁹ Галан А. Будні советського журналіста... С. 199.

²⁰ Там само. С. 172.

²¹ Там само. С. 204–205.

²² Галан А. Корабель без керма... С. 114.

²³ Там само. С. 152.

²⁴ Там само. С. 152.

²⁵ Галан А. Невигадане... С. 70.

²⁶ Пришиба П.В. Моє життя: Спогади. Уп.: М. Ткач. Чернігів: Десна Поліграф, 2014. С. 316.

²⁷ Там само. С. 320.

²⁸ Черінь Г. Ідьмо зі мною! (Репортажі). Буенос-Айрес: Вид-во Ю. Середяка, 1965. С. 14.

дарі-альманасі «Мітла», який у 1950-х рр. виходив у столиці Аргентини. Наочне уявлення про побут інтернованих дає «Ода зупі»:

«Прозора і легка для вжитку,
І вільна від товщу й приправ,
Ти – все ж життя тримаєш нитку,
Щоб духа табір не віддав»²⁹.

Згодом серед діаспорної української спільноти Галан здобув славу чи не найпершого гумориста. Д. Нитченко слушно підмітив: «Умів Галан висміяти як підрадянську дійсність, русифікацію, безголов'я влади, так не шкодував фарб висміяти й поцейбичне життя: гонитву за долярами, підлабузництво, сварливість, п'ятику тощо»³⁰. У першій книзі своєї «задзеркальної» мемуарної серії відомий український письменник, літературознавець і видавець Михайло Слабошпицький вмістив лист – відгук І. Качуровського на книжку «Одкровення в кафе “Пегас”». «Два дні тому прилетів до мене Ваш Пегас», – писав Ігор Васильович, зазначаючи, що «до книжки пасував би епіграф Толі Калиновського: “Коли нема над чим сміятись, – смійся над собою»»³¹. Мабуть, ця дотепна формула не раз допомагала її авторові з гідністю переносити випробування, що постійно зустрічалися на шляху емігранта.

Сім років прожив А. Галан у Південній Америці, а потім з родиною перебрався до США. Письменник відзначив: «Порівнювати Аргентину з Америкою можна так само, як небо і землю»³². Хоча в обох країнах він працював робітником, при цьому в нього вистачало коштів, часу і, найголовніше, натхнення для літературної творчості: всього за життя письменника вийшло друком понад 20 книг. Більшість із них з'явилася в Аргентині, оскільки друкування будь-яких видань там коштувало набагато дешевше, ніж у США чи Канаді, а письменникові доводилося здебільшого самому оплачувати послуги видавництва³³. У Сполучених Штатах Анатоль Галан мешкав з родиною у м. Рочестері (на півночі штату Нью-Йорк). Помер 3 жовтня 1987 р.

Головним об'єктом духовного, інтелектуального й культурного інтересу для письменника упродовж усього його життя була Україна та доля її народу. Відзначимо різножанровість доробку й тематичне розмаїття пера А. Галана: тут гостра сатира, гуморески, сюжети з власного життя вдало поєднуються з нарисами про людей, із якими його зводила журналістська доля, присутні цікаві замальовки про побут переміщених осіб в Німеччині, про українських емігрантів в Америці, але все-таки домінують ретельне вивчення й препарування радянської дійсності, зокрема повсякдення. У своїх найкращих творах письменник спромігся створити достовірні, узагальнюючі образи пересічних мешканців країни «перемігшого соціалізму», переконливо показати їхні скромні радощі й великі біди. До того ж, за політичним життям СРСР, економічними та культурними досягненнями чи невдачами України А. Галан уважно слідкував до середини 1980-х рр. І висновки цих спостережень понад 40 років, прожитих за межами СРСР, були невтішними. «Все лишається без змін»³⁴, – таку назву отримало невелике оповідання, вміщене у збірнику, виданому вже по смерті автора.

Нині вітчизняні історики переконливо довели, що в СРСР після згорання політики коренізації правляча партія насаджувала нову багатонаціональну (а по суті безнаціональну) спільність – «радянський народ» із однозначним домінуванням російської культури, мови та комуністичної ідеології. Тільки за межами «соціалістичного табору» так звані «переміщені особи» – свідки, жертви й втікачі від соціалістичних експериментів (що зрештою вилилися у відомі судові процеси, спрямовані проти української інтелігенції, розкуркулювання, Голодомор 1932–1933 рр., кривавий «Великий терор» 1937 р.), – змогли перевести подих. Не менш дошкуляв представникам національно свідомої інтелігенції постійний ідеологічний диктат. У листі до Д. Нитченка від 4 лютого 1968 р. А. Галан писав: «Цього року сповниться 25 літ, як я, та, мабуть і ти залишили Україну. Ніколи ми її не забудемо і не відречемося, але хай мені Бог простить, я щасливий, що не проробляю “Історії партії”, не повторюю, як попка, в старших класах школи: *Основа пролетарського гуманізму міститься в словах Горького: якщо ворог не здається, то його знищують* (курсив автора – Т. Д., С. І.). Теж мені гуманізм! Америка добра тим, що тут до тебе нікому нема діла. Не

²⁹ Мітла: Календар-альманах на 1953 р. Буенос-Айрес, [1953]. С. 118.

³⁰ Нитченко Д. Листи письменників... С. 89.

³¹ Слабошпицький М. Протирання дзеркала. Те, чого ви не прочитаєте в історії літератури: спогади. Київ: Ярослав Вал, 2017. С. 246.

³² Листи Анатолія Калиновського... № 1–2. С. 170.

³³ Там само. С. 170–171.

³⁴ Галан А. З минулих днів... С. 99–104.

роби злочинів, і ніхто не замахнеться пальцем на твою особу. Спи спокійно, пиши, що хочеш. І до американських порядків – байдужі»³⁵.

Подібні настрої домінували в середовищі українців, які масово тікали з «соціалістичного раю»: спочатку до Німеччини, потім у Західну Європу, а далі – за океан – до країн Північної та Південної Америки. Згідно з даними, наведеними І. Качуровським, наприкінці 1945 – поч. 1946 рр., незважаючи на зусилля так званих радянських комісій із репатріації, викрадення людей, здійснювані агентами «Смершу» тощо, на Заході залишилося бл. 400 тис. українців³⁶. Щоправда, сучасні історики називають удвічі меншу кількість – близько 200 тис. біженців³⁷, але й ця статистика свідчить про свідоме небажання багатьох людей жити в СРСР. Згідно з оприлюдненими даними, у 1945–1947 рр. західні союзники, по суті, не перешкодили так званим радянським репатріаційним комісіям «повернути на Родину» 2272 тис. радянських громадян. Відомий зарубіжний історик Тоні Джадт із обуренням писав: «Сцени відчайдушної боротьби, коли російських емігрантів, які, власне, ніколи й не були радянськими громадянами, українських партизанів та багатьох інших осіб зганяли до купи британські чи американські солдати і виштовхували (часом буквально) через кордон, де на них чекав НКВС, були жахливі»³⁸.

Утікачі від радянської влади змушені були заробляти собі на життя важкою фізичною працею, прилаштовуватися до незвичних побутових умов, вивчати мови країн, до яких переселялися. Більшість із них тверезо оцінювали свої шанси на повернення на Батьківщину й розуміли, що побачити свою рідну землю їм навряд чи пощастить. Радянська пропаганда трактувала цих людей як «лютих ворогів радянського народу», «запроданців», «буржуазних націоналістів» тощо, а найчастіше робила вигляд, що їх взагалі не існує. Правдива інформація цікавила тільки спецслужби. Так, захопивши в Празі багаті документальні фонди Музею Визвольної боротьби (Празький архів – ПА), співробітники КДБ розробляли їх з метою виявлення зв'язків і родичів втікачів, розкриття псевдонімів, тобто для оперативних цілей. Дослідниця історії цього найбільшого архіву української еміграції міжвоєнної доби наголосила: «ПА є класичним зразком маніпуляцій влади з архівними документами. ... Упродовж майже двох повоєнних десятиліть перебування в державних архівах УРСР фонди ПА стали інструментом реалізації офіційної політики пошуку “ворогів народу” – “контрреволюційних (к/р) елементів” у середовищі української еміграції»³⁹. Наукове опрацювання цих фондів розпочалося лише в роки незалежності.

Мистецькі здобутки представників української діаспори, особливо твори художньої літератури, теж перебували під суворюю забороною. Тож її читали переважно закордоном. Наклад творів А. Галана, як зазначалося у вихідних даних книг, досягав звичай 1000, інколи півтори тисячі примірників, які знаходили своїх читачів, хоча й не відразу.

Спадщину Галана можна трактувати не лише як оригінальне літературне явище. Ознайомившись зі змістом збірників оповідань, спогадами, віршованою повістю «Хам»⁴⁰, яку А. Галан вважав своїм найкращим творінням⁴¹, починаєш усвідомлювати, що ці тексти в сукупності є цінним джерелом для глибшого розуміння багатьох явищ і процесів, що відбувалися в СРСР у цілому й в Україні зокрема, і зрештою сформували «тип» радянської людини, базові риси якого суттєво позначилися на світогляді, поведінці, культурі мільйонів громадян сучасної України. Рудименти «совкової» ментальності не викоренені й донині: радянський досвід відтворюється в наступних поколіннях. Як по-сучасному звучить відповідь безіменної продавчині в київській «українській» книгарні американському «інтуристові», ще й члену компартії США, який поцікавився, а чому в крамниці бракує україномовної літератури: «А какая разница! В Києві все говорят па-рускі!»⁴². Цю гумореску було вміщено в календарі-альманасі «Мітла» за 1966 р. Ми не впевнені, що Юхим Ковінька – один із численних псевдонімів А. Калиновського, але зміст і стиль гуморески дуже схожі на творіння І. Евентуального. (І. Качуровський писав про два десятки псевдонімів, якими послуговувався письменник, хоча назвав тільки 7 із них)⁴³. Чимало різноманітної

³⁵ Листи Анатолія Калиновського... № 3–4. С. 177.

³⁶ Качуровський І. Променисті сільвети... С. 515.

³⁷ Шаповал Ю.І. Ді-Пі. Енциклопедія Сучасної України / Гол. ред. редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський та ін.; НАН України; НТШ. Київ: Ін-т енциклопед. досліджень НАН України, 2007. URL: https://esu.com.ua/search_articles/php?z=26480.

³⁸ Джадт Т. Після війни. Історія Європи від 1945 р. / Пер. з англ.: К. Зарембо. 2-ге вид. Київ: Наш Формат, 2021. С. 50.

³⁹ Боряк Т. Документальна спадщина української еміграції в Європі: Празький архів (1945–2010). Ніжін: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2011. С. 11.

⁴⁰ Галан А. Хам (Віршована повість). Буенос-Айрес: Вид-во Ю. Середяка, 1970. 112 с.

⁴¹ Листи Анатолія Калиновського... № 7–8. С. 147–148.

⁴² Ковінька Ю. Як Савка Булака на Україну їздив (Сповідь прозрілого комуніста). Мітла: Календар-альманах на 1966 р. Буенос-Айрес: Вид-во Ю. Середяка, 1966. С. 46.

⁴³ Качуровський І. Променисті сільвети... С. 509.

інформації можна почерпнути з творів Анатолія Калиновського, під яким із своїх численних псевдонімів він би не виступав... Зокрема, і про повсякдення української діаспори, адже роки, проведені письменником у Західній Європі, Південній та Північній Америці складають половину його життя.

Однак найчастіше автор все-таки звертався до радянської дійсності 1920–1930-х рр. Причина, як на нас, очевидна: А. Галан був не просто свідком, а безпосереднім учасником подій, як журналіст однієї з впливових щоденних газет багато чого знав, а ще більше побачив під час службових відряджень та вимушених мандрівок Україною. І, як уважний спостерігач, міжвоєнну радянську історію поділив на два періоди: вододілом стали розкуркулення, колективізація, процес «Спілки визволення України», «кірвщина».

Двадцять роки в радянській Україні теж не були безжарними. Чого варті тільки докладний опис такого суто більшовицького заходу, як «партійна чистка». Хоча А. Галан був безпартійним, але як журналіст мав право бути присутнім на цьому дійстві. Його неприємно вразила атмосфера в залі, безцеремонність, грубість і хамство «чистильників». Українська письменниця Люціанна Піонтєк, яка народилася в сім'ї німця, та ще й власника млина, зомліла, бо змушена була розповідати загалу про родинну драму⁴⁴. Утім, це була тільки прелюдія до справжньої трагедії: її заарештували 5 серпня 1937 р., звинувативши в тому, що вона нібито є «агентом англійської, німецької та польської розвідок», і розстріляли 25 вересня того ж року⁴⁵. Така ж доля спіткала й чоловіка Л. Піонтєк – письменника та державного діяча Івана Кулика. Зовсім іншою в спогадах А. Калиновського виглядала атмосфера на I Всеукраїнському з'їзді пролетарських письменників, який відбувся на початку 1927 р. у Харкові. Автор навів і прокоментував слова завідувачки Відділу преси ЦК КП(б)У, яка в кулуарах з'їзду висловила своє задоволення його роботою: «19-й вік, – говорила вона, – називали золотим віком, що породив стільки великих літературних імен. ... Я сподіваюся, що наш 20-й вік буде золотим для України, а запорукою тому ця талановита публіка, яку я бачу і чую». Майже чверть століття по тому А. Галан, пригадавши цей прогност, із сумом констатував, що може б так і сталося, «коли б не вліз гадюкою в українське нутро сталінсько-московський терор і не відкусив на початку чорних 30-х років півсерця бурхливому національному ренесансові»⁴⁶.

Відмова від НЕПу, згортання українізації й посилення репресивних заходів стосовно практично всіх верств населення завершилися Голодомором... Як мешканець Харкова А. Галан щодня бачив жебраків, нещасних, конаючих людей, трупи на вулицях, але як радянський журналіст мусив пропагувати зовсім інше: кореспонденти газети «твердо засвоїли правило: писати тільки в оптимістичному тоні»⁴⁷. Це викликало розпач: вперше побачивши, як проходило розкуркулення, журналіст, повернувшись із відрядження, по-чорному напився... Це був, за його словами, «початок жаху»⁴⁸.

Знову ж таки достатньо вагомо звучать його звинувачення сталінській владі: «Дехто забув, “подарував” режимові події 30-х років. Але кожен, хто має крихітку душі, не забуде їх ніколи. Не забуде висохлих, дитячих тіл, тих ходячих людських трупів з набряклими ногами, мертвотного, приреченого, байдужого спокою в оселях. Москва карала Україну на непослух мільйонами засуджених на повільне, без права скарги і просьби на порятунк, знищення»⁴⁹. Події 1932–1933 рр., самогубства Миколи Скрипника і Миколи Хвильового, розгортання масових репресій боляче зачепили дуже багатьох представників інтелігенції. Вважаємо, що ця тема в творчості А. Галана посідає особливо важливе місце й заслуговує на спеціальне дослідження. Але варто ще раз підкреслити, що письменник все-таки робив наголос на становищі всього населення України, недвозначно визначивши ворога своєї Батьківщини в образі більшовицької Москви.

Звільнившись із редакції газети, Калиновський влаштувався кореспондентом лісового журналу, деякий час працював у харківському бібліолекторі, згодом у різних районних виданнях. Під час цих вимушених змін роботи множилися враження, накопичувався досвід, глибшало розуміння ситуації, у численних відрядженнях практично по всій радянській Україні допитливому й доброзичливому журналістові траплялося чимало цікавих людей. Хоча реалії доби не схилили співрозмовників до особливої відвертості, але якісь життєві історії, побутові факти фіксувалися в його пам'яті чи блокнотах і були покладені в основу літературної творчості уже в діаспорі.

⁴⁴ Галан А. Будні советського журналіста... С. 39.

⁴⁵ З порога смерті: Письменники України – жертви сталінських репресій / Авт. кол.: Бойко Л.С. та ін.; Уп.: О.Г. Мусієнко. Київ: Радянський письменник, 1991. Вип. I. С. 364–365.

⁴⁶ Галан А. Будні советського журналіста... С. 51.

⁴⁷ Галан А. Корабель без керма... С. 28.

⁴⁸ Галан А. Будні советського журналіста... С. 113.

⁴⁹ Там само. С. 139.

Важливо наголосити, що героями коротких, зазвичай по декілька сторінок, оповідань, ставали люди різних націй, віруючі й атеїсти, представники трудящих, як тоді прийнято було ділити, класів і навіпаки, інтелігентні постаті й навіть кримінальні злочинці. Автор прагнув усіх зрозуміти, хоча, звичайно, декому співчував значно більше. Складається враження, що послідовно й щиро він ненавидів лише кремлівську верхівку, співробітників ОДПУ–НКВД та сексотів різних мастей.

Серед героїв А. Галана привертають увагу люди, здатні на самопожертву заради свого народу, причому це не тільки українці. Чи не перший збірник автора «Пахощі», який вийшов друком у Буенос-Айресі (1951 р.), відкривається оповіданням «Айше». Воно було відзначене премією на літературному конкурсі українських новелістів, який проходив у австрійському місті Зальцбург у вересні 1946 р.⁵⁰ Події розгортаються в Криму напередодні війни: відпочивальник – український юнак – познайомився з юною кримською татаркою. Дівчина була красунею, розумницею, гарно співала. Айше знала й українські пісні, і коли співала «Ой, зійди, зійди, / Ясен місяцю...», то перед очима закоханого героя новели «одразу виринала» «рідна Україна – та колишня, шевченківська: «Мені здавалося, що її сумирний дух в'ється над мою головою, що вона – невмируща й незмінна мати – скликає своїх дітей»⁵¹. Айше виховувалася в родині, де дотримувалися суворих мусульманських звичаїв: її рідні нізащо б не погодилися на шлюб з «чужим». Український «Ромео» і кримська «Джульєтта» вирішили тікати, щоб одружитися, але в останню хвилину дівчина відмовилася. Айше заявила: «Я люблю свою батьківщину, свій бідний нарід, а ти для нього не будеш здатний на жертву»⁵². Ці слова, вкладені у уста дуже симпатичної героїні, можна трактувати як щире співчуття українців, вимушених назавжди покинути свою Батьківщину, кримським татарам, котрі стали жертвою сталінської депортації у 1944 р.

Такою ж стійкою в своїх переконаннях, здатною на самопожертву постає героїня новели «Віра», вміщеної у вищеназваному збірнику. Батько в запалі боротьби з «релігійним туманом» назвав доньку Невірою⁵³. Але дівчинка багато читала; книги навчили її критично оцінювати настанови радянської пропаганди й таємно від батька, який уже дослужився до посади судді, прийняла хрещення в церкві й таки стала Вірою. Вже студенткою вона вступила до якоїсь підпільної «організації українців-державників», а коли її прийшли заарештовувати, вистрибнула з вікна четвертого поверху⁵⁴. Належно оцінив автор вчинок священника з невеликого містечка, який в умовах німецької окупації не побоявся видати єврейській дівчині Раїсі нові документи й посвідку про вінчання з коханим – українцем Сергієм. Молоде подружжя перебралося до Києва, але й там знайшовся «землячок», який їх шантажував, вимагаючи грошей. До честі Сергія, він зумів зберегти життя дружини й новонародженої дитини⁵⁵.

У збірниках оповідань представники класу, від імені якого правили більшовики, проголосивши «диктатуру пролетаріату», трактуються насамперед як люди, котрих цинічно обманули в їхніх надіях на «краще життя». Спостерігаючи за умовами праці й бажаннями працівників на різних виробництвах, письменник прийшов до висновку: робітник насамперед прагне «втекти до ділька від ударництва (пізніше – стахановщини) та відпочити в близькому колі родини...»⁵⁶, а його змушують працювати понаднормово, безоплатно, брати підвищені соціалістичні зобов'язання тощо. На знаменитому Тракторобуді журналіст даремно шукав «на обличчях робітників ентузіазму»: «Патосом робітники не горіли, бо поезія – одне, а життєва проза – інше. Робітник дбає, щоб чогось не попсувати, бо за це карають. Робітник зосереджений і мовчазний. Нишком він позирає на цехового годинника й хоче, щоб скорше скінчився день»⁵⁷. Цей останній штрих демонструє не тільки ступінь «трудового ентузіазму», але й свідчить про злиденність працюючих: годинників вони не мали.

У низці оповідань переконливо показано нелюдські умови праці шахтарів. «У чорній, задушливій ямі, скрутившись удвоє, порпається робітник... Людина-ховрах... І коли вилізе цей будівник соціалізму “на гора”, він має таке відчуття, наче вимолотили його ціпачи»⁵⁸. Єдина радість для шахтарів – субота: день, коли вони «гуляють», тобто безпробуд-

⁵⁰ Галан А. Айше. *Галан А. Пахощі*. Буенос-Айрес: Вид-во М. Денисюка, 1951. С. 9–24.

⁵¹ Там само. С. 19.

⁵² Там само. С. 23.

⁵³ Галан А. Віра. *Галан А. Пахощі*. С. 36.

⁵⁴ Там само. С. 43.

⁵⁵ Галан А. Розмова з минулим... С. 57–64.

⁵⁶ Галан А. Будні советського журналіста... С. 100.

⁵⁷ Там само. С. 43.

⁵⁸ Галан А. Пахощі... С. 88–89.

но п'ють⁵⁹. Такий спосіб життя призводив до значних людських втрат і численних втеч із Донбасу. У 1930-ті рр. гостро постала проблема нестачі робочої сили. Для А. Галана не було новиною, що на шахти брали на роботу практично всіх, незалежно від соціального походження й минулих «гріхів». «Уже не дивилися й на соцстан, не відштовхували уцілілих куркулів і куркульських дітей», – саркастично писав він⁶⁰. Довелося журналісту познайомитися і з умовами праці лісорубів. Було це на Житомирщині, в лісах під Олевськом. Природа там прекрасна. Проте влада, вимагаючи підвищувати продуктивність праці, нарощувати поставки деревини, не звертала уваги на харчування робітників та коней. І ті, й другі були вкрай виснажені, охляли від убогого раціону. А. Галан пишався, що його критичні дописи до місцевої преси все ж таки посприяли тому, що працівникам лісгоспу стали давати м'ясо, а коням – овес⁶¹. Приблизно така ж картина спостерігалася й у лісгоспі на Поділлі.

Ще важчим було становище робітників радгоспів. Автор влучно називає ці сільськогосподарські радянські підприємства «рабгоспами». Відзначивши, що об'їздив десятки подібних об'єктів, він запевняв, що вони скопійовані з поміщицьких «економій», але значно гірші, бо робітникам майже неможливо було звільнитися з роботи: існувало багато засобів насильно утримати робочу силу. Місце поміщика в радгоспі належало директору⁶². Сюжет отримав продовження в оповіданні під назвою «Директор». Колишній в'язень ГУЛАГу пішов проситися на роботу до двоюрідного брата – «директора великого степового радгоспу». Огидні звички родича, якими той безсоромно хизувався, змусили відмовитися від наміру і з гіркотою констатувати, що це «новий тип паразита на тілі народу. Він – усевладний і непомильний, бо його призначила партія»⁶³.

Якими б не були важкими побутові умови людей, але здається, що це не головне в їхньому глибокому розчаруванні діями влади. Партійно-радянська номенклатура, яка з високих трибун говорила одне, а чинила прямо протилежне, багато посприяла дискредитації «високих ідеалів комунізму». У цьому переконався на власному досвіді Галан, коли в редакції йому дали санаторну путівку до Криму. На півострові йому сподобалося, а ось сусіди по санаторію – не надто. Річ у тім, що це були партійно-радянські чиновники середнього рівня, переважно з Москви. Журналіста вважали за «свого» й відверто пліткували при ньому. Навіши декілька конкретних прикладів подібних балачок, він зробив висновок: «Питання заробітку, вигідних відряджень, гарних випадкових жінок і бенкетів – ось і все коло зацікавлень новітньої аристократії». «Курортні партійці» були байдужими до державних проблем і потреб людей: «Народ для них лише сіра маса, щось на зразок угноєння для квітів життя членів компартії!»⁶⁴ Контрастом до ситого й заможного життя курортників є згадка про злиденне становище, в якому перебували корінні жителі – кримські татари: одягнуті в якусь «неймовірне дрантя», вони жебрали шматок хліба у відпочивальників⁶⁵.

Низька заробітна плата, брак найнеобхідніших речей, житла, убогість побуту привчила людей виживати, викручуватися, махлювати. «Шлюбна сукня», пошита з білих мішків з-під крейди, – це реалії тогочасного побуту, символічна прикмета часу. Однак жінка, яка виходила заміж у такому диковинному наряді, була щасливою в родинному житті⁶⁶. Значно більшим лихом були невольними радянські закони. Ми вже відзначили, що для А. Калиновського особистою драмою став поділ на «своїх» і «чужих», що запанував на теренах колишньої Російської імперії після встановлення радянської влади. «Чужими» вважалися усі ті, «хто не міг засвідчити своє робітничо-селянське походження», бо народився в «неправильних сім'ях» – поміщиків, «буржуїв», духовенства, царських чиновників й офіцерів і, звичайно ж, заможних селян – «куркулів». Щодо них практикувалися «жорсткі анкетні обмеження». Нелегко доводилося інтелігенції, що вважалася «буржуазним і класово чужим елементом», їй теж «було відмовлено в політичному довір'ї»⁶⁷. Цих «неповноцінних» громадян усіляко дискримінували: звільняли з роботи, «вичищали», не допускали до вступу у середні та вищі навчальні заклади. Само собою, вони ставали першими кандидатами на арешти як «вороги народу», в тюрми, табори ГУЛАГу та навіть розстріл. Досить часто їм відмовляли навіть у паспортах. Долю одного з таких бідолах відтворив А. Галан у оповіданні «Перекооти-поле». Герою довелося пережити на рідній землі 11 років «постійної

⁵⁹ Галан А. Пахощі... С. 89–90.

⁶⁰ Там само. С. 84.

⁶¹ Галан А. Будні советського журналіста... С. 119.

⁶² Там само. С. 32–35.

⁶³ Галан А. Розмова з минулим... С. 49.

⁶⁴ Галан А. Будні советського журналіста... С. 133.

⁶⁵ Там само. С. 134.

⁶⁶ Галан А. Розмова з минулим... С. 146.

⁶⁷ Ткачова Л.І. Дореволюційна інтелігенція в радянській тоталітарній системі. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомч. зб. наук. пр.* Київ, 1994. Вип. 3. С. 51.

тривоги», перш ніж пощастило з родиною «через тріснуту залізну заслону» вибратися з СРСР⁶⁸. За одруження з ізгоями комсомольці і тим паче комуністи могли поплатитися своїми членськими квитками. Так трапилося з героєм оповідання «Ундіна»⁶⁹.

Постійним супутником усіх радянських громадян був страх, а найбільшою загрозою навіть для лояльних до радянській владі людей ставав прискіпливий інтерес з боку органів ОДПУ–НКВД. До речі, і сам письменник не приховував, що боявся, коли його викликали на бесіду до зловісної установи. Героїно оповідання «Страх» – талановиту лікарку-хірурга так залякали викликами на допити, що в неї почали тремтіти руки: в результаті під час операції помер пацієнт. Провину за цю втрату жінка взяла на себе й прийняла смертельну дозу морфію⁷⁰. Ця ж тема розкривається і в оповіданні «Пальці хірурга»⁷¹. Причому ознаки цієї згубної для мільйонів людей політики проявлялися пропорційно «успіхам» соціалістичного будівництва й досягли апогею в 1937–1938 рр. Стратегічна мета полягала в тому, щоб залякати всіх – від маршалів і наркомів до пересічних громадян. Український публіцист В. Базилевський писав з цього приводу: «Віра (підкреслення автора – Т. Д., С. І.) в Сталіна – не дальтонізм. Це аберация розуму під ідеологічним пресом, а потім і безтямним страхом. Поступове привчання себе до бачення того, чого не було насправді. І до небачення фактів і явищ, які зтягували душу у прірву смертельного відчаю і безвиході. Психологія рабства». І яку б мету не ставили перед собою більшовицькі вожді, вони насамперед здобули «приголомшливий успіх у справі “розлюднення людини”»⁷².

Аналіз літературних текстів А. Галана переконливо демонструє, що сама система змушувала людей вдаватися до негідних вчинків не тільки в моральному плані, але й таких, що підпадали під кримінальну відповідальність. Вагітна жінка заявила в міліцію, що батько її дитини – лікар і повинен платити їй аліменти. Виявилося, що це наклеп. Коли цю «претендентку на аліменти» викрили, то вона пояснила свій вчинок просто: разом із справжнім батьком, який теж бідний – «заробляє всього тридцять рублів на місяць», вони вирішили: «нехай лікар допоможе нам виростити нашого сина», бо він, на їхню думку, був заможним⁷³.

Саме в часи повного дефіциту буйним цвітом розквітла корупція на побутовому рівні. Героїня ще одного з оповідань із власного гіркого досвіду «знає твердо: нічого в Советському Союзі задарма не робиться»⁷⁴. Аморальність вчинків, брутальність, жорстокість, що межує із садизмом, пошук у всьому матеріальної вигоди – ця проблематика зустрічається у багатьох творах А. Галана, та й чи могло бути інакше в країні, де «Хам, як лицар-переможець, / Сидить на білому коні»⁷⁵. Негативні, асоціальні форми поведінки, жадібність транслювалися у досвід прийдешніх генерацій. Показовим у цьому сенсі є розчарування героя оповідання «Номо sovieticus» Сергія Дарчука. Молодий українець, що отримав вищу освіту в США, випадково зустрівся зі своїм однокласником Льовою Гордоном у Нью-Йорку. У роки нацистської окупації останнього врятувала від неминучої смерті українська жінка, згодом він одружився з її донькою, подружжя перебралося до Америки. Між земляками встановилися приятні стосунки, й дружина Льови вирішила з далекої Батьківщини «викликати» свою добру знайому, молоду красуню Тамару, щоб познайомити з неодруженим Сергієм. Молоді люди начебто покохали одне одного: справа йшла до вінчання. Щоправда, Тамара не цікавилася духовними проблемами: «Нема в мене сили на боротьбу за так звані вищі ідеали, ... що ти хочеш від слабих жінок, які звикли стояти в безконечних чергах і дякують за те, коли їм що-небудь дадуть». Сергій ставився із розумінням до її позиції. «Зміниться багато поколінь, аж поки відійде в небуття комуністичне нашарування, доти повернуться знеславлені гарні традиції слов'янських гуманних народів», – розмірковував він. Утім, ідеали й кохання – це одне, а реальні статки в суспільстві «загального добробуту» – зовсім інше: Тамара, трохи поживши в Америці, швиденько знайшла собі мільйонера й відправилася з ним до Швейцарії. Соромно й гірко за цей її вчинок було дружині Льови Гордона⁷⁶.

Однак часто радянські люди, що йшли на правопорушення, викликали в автора співчуття: дівчина – для радянської влади «класово чужа особа», котра зробила собі фальшиві документи, щоб поступити до інституту, який вподобала⁷⁷; чоловік, що, рятуючись від пе-

⁶⁸ Галан А. Розмова з минулим... С. 76–85.

⁶⁹ Там само. С. 148–156.

⁷⁰ Галан А. Поразка маршала: Оповідання. Буенос-Айрес: Видання Добрусу; Перемога, 1955. С. 82–88.

⁷¹ Галан А. Розмова з минулим... С. 107–120.

⁷² Базилевський В. Імпресії та медитації. *Березиль*. 2005. № 6. С. 100–101.

⁷³ Чечко А. [Галан А.] Записки слідчого. Торонто: Бібліотека «Ми і світ», 1964. С. 105.

⁷⁴ Галан А. З минулих днів... С. 77.

⁷⁵ Галан А. Хам... С. 109.

⁷⁶ Галан А. З минулих днів... С. 28–29.

⁷⁷ Галан А. Танець на ливні (Оповідання). Буенос-Айрес: Вид-во Ю. Середяка, 1980. С. 163.

реслідувань тієї ж влади, змушений був вдавати із себе глухонімого⁷⁸ – це в його інтерпретації не злочинці, а жертви «робітничо-селянської» держави, яка насамперед спрямована на виявлення «ворогів народу».

Зовсім по-іншому – без симпатії й співчуття зображує А. Галан підручних чекістів, таких, як герої оповідань «Тіломеханік» та «Донька Юди». «Тіломеханік» – це прізвисько вдень цілком пристойного керівника одного з районних підприємств, а вночі – добровільного ката у відділенні місцевого НКВД, який витонченими тортурами вибивав у заарештованих необхідні покази⁷⁹. «Донькою Юди» письменник назвав сексотку Юлію Рачинську. Завербувати в секретні співробітники ОДПУ дівчину виявилось легко: юній комсомолці «хотілося “вийти в люди”, вирізнитися з-поміж сірої маси, бути героїнею. І хотілося, як кожній дівчині в її віці, мати гарну одіж, гарне взуття, парфуми славновісної фірми “Коті” й інші речі, що прикрашують молодість»⁸⁰. Рачинська дійсно отримувала від чекістів щедру плату й досягла матеріального добробуту, але якою ціною: за роки її служби 13 виданих нею осіб розстріляли, 79 – відправили до таборів ГУЛАГу⁸¹. Серед жертв виявилася й донька стукачки. Ці зловісні фігури, на думку автора, заслуговують на смерть за свої злочини – повідомленням про страту й самогубство закінчуються оповідання. Але, очевидно, й сам А. Галан, і його читачі добре усвідомлювали, що розплата за скоєне не приходить так швидко й неминуче. Багато явних та секретних співробітників ВЧК–ДПУ–НКВД доживали віку в теплі й добрі, користувалися пільгами й охоче розповідали поколінню, що зростало, про свої «подвиги». Як бачимо, головна ідея цих та інших оповідань, де діють схожі «герої», полягає не тільки в тому, щоб викликати зневагу й огиду до подібних представників та захисників «диктатури пролетаріату», але спонукати до боротьби проти тоталітарної системи, яка породжує «тіломеханіків», бездушних катів, убивць, сексотів, сприяти усвідомленню істини, що альтернатива їй тільки одна – свобода й демократія, а для українців – ще й власна національна держава.

Ці настрої переконливо відбилися в листування «пізнього» Галана. Так, у листі до Дмитра Нитченка від 12 вересня 1968 р. він напише: «Хотів би я дожити до того часу, коли від “робітничо-селянської” не лишиться й духу, а натомість прийде справжня народна влада Соборної України»⁸². Через шість років, у 1974 р., зауважить: «Життя кінчається, мій друже, хоч про це й не хочеться думати. Слава... Що таке “слава”? Від всіх нас лишиться рядочок могил і вічна пам'ять... на тиждень. Це сказав відомий тобі філософ Іван Евентуальний. Але хай буде, як буде. Все ж таки, за Кнудом Гамсуном, нам пощастило наступити дияволів на хвіст, якоюсь мірою копнути дракона, що досі порядкує на Україні й не хоче відмовитись від того порядкування, від необмеженої своєї влади»⁸³.

Заради цього писав і на зароблені важкою працею песо та долари видавав свої оповідання окремими збірниками Анатоль Калиновський. Його книжки побачили світ у др. пол. ХХ ст., але національно-демократичні ідеї, гуманістичний ідеал, які він проповідував, анітрохи не втратили своєї актуальності й сьогодні. Творчість цього несправедливо забутого автора може стати автентичним джерелом знань про життя в СРСР, а соковита мова, яскраві образи, гумор і сатира його книг подарують читачам багато приємних хвилин і справжню естетичну насолоду від спілкування з непересічним талантом. Принагідно хочеться висловити побажання щодо нагальної потреби видати принаймні вибране із малої літературної спадщини цього письменника.

ДОДАТОК

Домчук З. Анатоль Галан у Філядельфії. Свобода: український щоденник. 1965. № 135. 27 липня. С. 3.

26-го червня ц. р. до Філядельфії загостив відомий український новеліст Анатоль Галан. Заходами письменницького Об'єднання «Слово» була влаштована літературна зустріч письменника з філадельфійською громадою. Зустріч відбулася ввечері у будинку СУА. Вступне слово про письменника виголосив поет Остап Гарнавський, зупинившись у першу чергу на походженні самої новели, окресливши цей літературний жанр в інтерпретації відомого американського новеліста Едґарда По та інших, як і власного наświetлення цього літературного способу творчості, нав'язуючи тяглість до початків стародавньої анекдоти.

⁷⁸ Чечко А. [Галан А.]. Записки слідчого... С. 43–47.

⁷⁹ Галан А. Невигадане... С. 125–135.

⁸⁰ Галан А. Поразка маршала: Оповідання. С. 9. Це ж оповідання під дещо зміненою назвою «Дочка Юди» вміщено в збірнику А. Галана «Життя» (Буенос-Айрес: Вид-во Ю. Середяка, 1976. С. 105–128).

⁸¹ Там само. С. 11.

⁸² Нитченко Д. Листи письменників... С. 104.

⁸³ Там само. С. 108.

Анатоль Галан, один з тих нечисленних ще живих письменників, що розпочав свого творчість з молодих років, ще на рідних землях. Обумовлений тяжкою цензурою, не мав змоги розгорнути свій талант і ледве видав на рідних землях дві свої збірки, а третю, на щастя, забракував Первомайський. Бо, як показали наступні роки, на письменників розпочалася жорстока нагінка большевиками за часів Єжова. Після 1932 року Анатоль Галан припинив свою літературну творчість аж до еміграції. І вже в Аргентині Анатоль Галан видав такі свої збірки новель: «Пахощі», «Будні советського журналіста», «Поразка маршала», «Проти шерсти» – під псевдонімом Івана Евентуального, «Чарівна дружина», «Записки слідчого» – під псевдом Андрія Чечка, драму «Володар-Острах» та інші численні новелі, розкидані по журналах і газетах.

Коли згадати ще одного новеліста Степана Риндика, то Анатоль Галан та С. Риндик на еміграції – новелісти ширшого масштабу. Ці два письменники й репрезентують українську новелю на еміграції. Перед нечисленною, біля 40 осіб, але справжньою літературною громадою Філадельфії Анатоль Галан розповів причини, що спонукали його писати новелі. В першу чергу це те, що цим жанром роджена думка лягає на папері «за один присяд». Над повістю ж чи романом треба працювати довше. Однак, вже тепер письменник признає, що перейшов на ширші полотна. Написав дві повісті, одна з яких друкується в газеті «Наша Батьківщина» під назвою «Між двома смертями», а друга повість «Пригоди Рубенса» чекає на видавця. Тепер письменник працює над повістю «Роман без героя».

Після доповіді розпочалося знайомство з творчістю письменника. Молодий поет Марко Царинник по-мистецькому прочитав одну новелю з книжки автора Анатолія Галана «Чарівна дружина», а сам письменник нагородив публіку читанням своїх нових новель.

Після офіційної частини розпочалася товариська дискусія навколо творчості письменника, що звелася до літературного фонду. В дискусії взяли участь такі відомі літературознавці та письменники: редактор Б. Романенчук, письменниця С. Острукова, письменниця М. Струтинська та інші. Переважала думка, що наші газети мусіли б уділяти більше уваги популяризації творів письменників в пресі і цим мостити шлях книжці до читача та дати змогу письменникові продати свої твори, щоб уможливити друк інших і не гальмувати літературного процесу, а літературний фонд лише як допоміжний фактор.

Після цього Анатоль Галан майже годину писав автографи на своїх книжках, що публіка тут же розкупувала. Вечір пройшов у щирій приятній гутірці. На закінчення, як завжди, 44-й відділ Союзу Українок тепло частував письменника-гостя та привіну публіку коржиками й чаєм.

References

- Bazylevskyy, V. (2005). *Impresiyi ta medytatsiyi [Impressions and meditations]*. *Berezil – Berezil*. 6 of March. Kharkiv, Ukraine.
- Boryak, T. (2011). *Dokumentalna spadshchyna ukrayinskoyi emihratsiyi v Yevropi: Prazkyy arkhiv (1945–2010) [Documentary heritage of Ukrainian emigration in Europe: Prague Archives (1945–2010)]*. Nizhyn, Ukraine.
- Dzhadt, T. (2021). *Pislya viyny. Istoriya Yevropy vid 1945 r. [After the war. History of Europe from 1945]*. Kyiv, Ukraine.
- Halan, A. (2013). *Oповідannya [Stories]*. *Berezil – Berezil*. 7–8 of March. Kharkiv, Ukraine.
- Kachurovskyy, I. (2008). *Proza Anatolya Halana [Prose by Anatoly Galan]*. *Promenyisti sylvety: Lektsiyi, dopovidi, statti, eseyi, rozvidky – Radiant silhouettes: lectures, reports, articles, essays, scientific research*. Kyiv, Ukraine.
- Mankevich, I. (2007). *Literaturno-khudozhestvennoye naslediyе kak istochnik kulturologicheskoy informatsii [Literary and artistic heritage as a source of cultural information]*. *Observatoriya kultury – Observatory of Culture*. Moscow, Russia.
- Nytchenko, D. (1992). *Lysty pysmennykiv [Letters from writers]*. Melbourne, Australia.
- Slaboshpytskyu, M. (2017). *Protyrannya dzerkala. Te, choho vy ne prochyatayete v istoriyi literatury: spohady [Wiping the mirror. What you will not read in the history of literature: memories]*. Kyiv, Ukraine.
- Tkachova, L. (1994). *Dorevolyutsiyana intelihentsiya v radyanskiy totalitarniy systemi [Pre-revolutionary intelligentsia in the Soviet totalitarian system]*. *Problemy istoriyi Ukrayiny: fakty, sudzhennya, poshuky – Problems of Ukrainian history: facts, judgments, searches*.

Демченко Тамара Павлівна – кандидат історичних наук, доцент, Заслужений працівник освіти України (вул. Київська, 6, м. Чернігів, Україна, 14005).

Demchenko Tamara – Candidate of historical sciences, associate professor, Honored worker of education of Ukraine (6 Kyivska Str., Chernihiv, Ukraine, 14005).

E-mail: kafistukr@ukr.net

Іваницька Світлана Григорівна – доктор історичних наук, доцент, викладач соціокультурних дисциплін, Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія, педагогічний фаховий коледж (вул. Кіашка, 9, м. Запоріжжя, Україна, 69041).

Ivanytska Svitlana – Doctor of historical sciences, associate professor, lecturer of social sciences and humanities, Khortytsia National Training and Rehabilitation Academy (9 Kyashko Str., Zaporizhzhya, Ukraine, 69041).

E-mail: isvetlana@hotmail.com

«UNFABLED»: SOVIET DAILY ROUTINE OF THE 1920S–1930S IN THE LITERARY WORKS OF ANATOL KALINOVSKY (GALAN)

The purpose of this study is to analyze and interpret the historical, biographical and source studies of the legacy of the half-forgotten but talented journalist and writer Anatoly Kalinovsky (Galan) (1901–1987), whom Igor Kachurovsky ranked among the five or six most readable prose writers of Ukrainian emigration, noted the ease of presentation, perfection of plot constructions and predicted that «scattered, fragmented into dozens of pseudonyms, the author risks not gaining the fame he deserves as a writer...»

The authors focus on a collection of short stories «Unfabled» (1967) and other works where the image of Homo sovieticus taken in various guises is analyzed and typical phenomena of Soviet everyday life in the interwar period is reproduced historically accurately. In the methodological sense, the authors are guided by the idea fiction is of particular importance in modern research practices as a source of information about everyday life, use methods of psychological reconstruction and «use» in the inner world of the author of texts.

It is emphasized that the main object of spiritual, intellectual and cultural interest for the writer was Ukraine and the fate of its people. The variety and thematic diversity of A. Galan's work is noted, where sharp satire and humor, stories from his own life are combined with essays about individuals, life of displaced persons in Germany, Ukrainian emigrants in America, and always dominated by careful study and analysis of Soviet reality. His work is seen as an authentic source of knowledge about life in the USSR. There is a desire for the urgent need to publish selected works from the literary heritage of this writer.

Keywords: Anatoly Galan (Kalinovsky), Igor Kachurovsky, Dmitry Nitchenko, Homo sovieticus, Soviet everyday life, historical and documentary prose.

Дата подання: 4 січня 2022 р.

Дата затвердження до друку: 19 січня 2022 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Демченко, Т., Іваницька, С. «Невигадане»: радянська буденність 1920–1930-х рр. у літературній творчості Анатолія Калиновського (Галана). *Сіверянський літопис*. 2022. № 3. С. 123–135. DOI: 10.5281/zenodo.7190231.

Цитування за стандартом APA

Demchenko, T. and Ivanytska, S. (2022). «Nevyhadane»: radianska budennist 1920–1930-kh rr. u literaturnii tvorchosti Anatoliia Kalynovskoho (Halana) [«Unfabled»: soviet daily routine of the 1920s–1930s in the literary works of Anatol Kalinovsky (Galan)]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 3, P. 123–135. DOI: 10.5281/zenodo.7190231.

